

Evenwicht in verantwoordelijkheden, evenwicht in de overheidsfinanciën

Een nieuw spoor voor een klemgereden samenleving.

De Schrijfgroep:

Ruben Bakker

Herman Graaff

Bart-Jan Heine

Sander van Waveren

Paul Schenderling (voorzitter)

Adviserende leden:

Maarten Neuteboom

Gerard Versluis

Met speciale dank aan technisch adviseur:

Leo Stevens, emeritus Hoogleraar Fiscale Economie, Erasmus Universiteit Rotterdam

Inhoudsopgave:

Voorwoord.....	3
Inleiding	4
Hoofdstuk 1.....	7
Een kritische herbezinning op de taken van de overheid	7
Hoofdstuk 2	12
Een eerlijke verdeling van de lasten en een nieuwe focus op immateriële waarden.....	12
Hoofdstuk 3	17
Eenvoud en slagvaardigheid in overheidsbeleid	17
Overzicht uitspraken per hoofdstuk	21
Financiële verantwoording: de CDJA Balanced Scorecard	23
Eindnoten.....	25

Voorwoord

Tijdens het afgelopen congres in november te Rolduc (Limburg) is het thema 'Overheidsfinanciën' gekozen als onderwerp voor dit Raadsstuk. Een actueel onderwerp gezien de grote bezuinigingen die nodig zijn om de gevolgen van de financiële economische crisis op te vangen. De afgelopen maanden heeft een schrijfgroep dit Raadsstuk geschreven om zo een CDJA-visie te ontwikkelen op de uitdagingen die voor ons liggen.

Het Raadsstuk is af en het woord is aan de leden van het CDJA. Op het CDJA-congres van 28 en 29 mei te Zeist zal dit Raadsstuk tijdens de CDJA Raad in de vorm van een soort mini-parlement behandeld en bediscussieerd worden. De 16 uitspraken die je in dit rapport vindt, mogen namelijk gewijzigd worden en ook kunnen er nieuwe uitspraken over het thema 'Overheidsfinanciën' worden toegevoegd. Tot maandag 3 mei kunnen alle fracties van het CDJA amendementen indienen op dit Raadsstuk (via: raadspresidium@cdja.nl). De fracties zullen de komende weken bijeenkomen om dit Raadsstuk te bespreken. Wil je hierbij zijn, neem dan snel contact op met de fractie bij jou in de buurt. Op de site van het CDJA vind je meer informatie over de fracties die er al zijn. Mocht er geen fractie bij jou in de buurt zijn, dan kun je met 4 andere enthousiaste CDJA'ers een fractie beginnen. Meld dit wel even aan het presidium.

Op het congres zal het Raadsstuk eerst in deelsessies besproken worden en wordt er gestemd over de amendementen. Iedereen is vrij om mee te discussiëren. Na de deelsessies wordt het Raadsstuk nog een keer kort plenair besproken. Amendementen die het net niet gehaald hebben, maar er toch echt in moeten, kunnen nog eenmaal worden besproken. Vervolgens wordt over het hele Raadsstuk en alle aangenomen wijzigingen gestemd. Als alles goed gaat, heeft het CDJA na afloop een heel aantal nieuwe en goede standpunten. Verder wordt er tijdens de Raad gestemd over een nieuw onderwerp voor het Raadsstuk van over een halfjaar. Heb je hiervoor een goed idee? Stuur dan een e-mail voor 3 mei naar het presidium.

Het presidium van de CDJA Raad bedankt de leden van de schrijfgroep, Paul Schenderling (voorzitter), Ruben Bakker, Herman Graaff, Bart-Jan Heine en Sander van Waveren voor hun betoonde inzet. Zoals te zien is aan de titel en de ondertitel is het een ambitieus en toekomstgericht Raadsstuk geworden. Vanuit het gedachtegoed van de christendemocratie wordt een perspectief geschetst waarin een nieuw evenwicht gevonden kan worden voor zowel de uit balans geraakte verantwoordelijkheden in de samenleving als de uit balans geraakte overheidsfinanciën. Er wordt gekozen voor de kracht van de samenleving en voor verantwoordelijke burgers in plaats van een gulzige overheid of een doorgeschoten marktdenken. De schrijfgroep heeft hiermee een buitengewoon goede aanzet gegeven voor wat tijdens de CDJA Raad ongetwijfeld tot een stevig, maar ook hoogwaardig debat zal leiden!

Namens het Raadspresidium,
Maarten Neuteboom, voorzitter

Inleiding

In de samenleving zijn het overheidsdenken en het marktdenken beide te dominant geworden.

Het zou goed kunnen dat u als lezer er een beetje tegenop ziet om aan dit Raadsstuk te beginnen. Immers, een Raadsstuk over overheidsfinanciën, dat zou wel eens vol met kille cijfers en harde berekeningen kunnen staan. Om u gerust te stellen: dit valt reuze mee. Natuurlijk, de *aanleiding* voor het schrijven van dit Raadsstuk is de ronduit beroerde staat van de overheidsfinanciën (het enorme begrotingstekort en de stijgende staatsschuld). En natuurlijk vraagt deze financiële situatie om duidelijke keuzes en heldere oplossingen. Maar toch beschouwen wij als schrijfgroep de staat van de overheidsfinanciën slechts als een *symptoom* van het onderliggende, werkelijke probleem. Dit probleem ligt op een veel fundamenteeler niveau en bestrijkt een veel grotere tijdsspanne dan een paar jaar. De kwestie waar wij op doelen is dat de verantwoordelijkheden in de samenleving ernstig uit balans zijn geraakt. Twee manieren in het toekennen van verantwoordelijkheden zijn veel te dominant geworden: het *overheidsdenken* en het *marktdenken*. Als gevolg daarvan zijn vrijheden en verantwoordelijkheden van burgers en het maatschappelijk middenveld danig in de verdrukking gekomen, met alle negatieve gevolgen van dien.

Herbezinning op de verantwoordelijkheden in de samenleving

Kortom, wat nodig is en waar dit Raadsstuk een gedegen eerste aanzet toe zal geven, is dat we ons grondig herbezinnen op de kerntaken en het functioneren van de overheid en bekijken hoe de verantwoordelijkheden in de samenleving opnieuw in balans kunnen worden gebracht. Het klinkt misschien enigszins cynisch en wrang, maar de financiële crisis en de slechte staat van de overheidsfinanciën zijn hierbij, zoals het Engelse gezegde het zo treffend uitdrukt, een *'blessing in disguise'*. De crisis biedt namelijk ook kansen. Het onberekenbare financiële moeras waar we als samenleving in verzeild zijn geraakt, geeft het in balans brengen van de verantwoordelijkheden in de samenleving een enorme urgentie en creëert tegelijkertijd het broodnodige draagvlak om nu eindelijk eens belangrijke wissels om te zetten in de manier waarop we onze samenleving organiseren. Echter, vóórdat we onze analyse over de verantwoordelijkheden in de samenleving kunnen beginnen is het van cruciaal belang om eerst terug te gaan naar onze wortels: het politiek-filosofisch gedachtegoed van de christen-democratie. De christen-democratie heeft namelijk veel waardevolle dingen te zeggen over de verantwoordelijkheid van de mens en de taken van de staat. In het vervolg van deze inleiding zullen wij deze visie in het kort schetsen. We eindigen deze inleiding met de probleemstelling en opbouw van dit Raadsstuk.

Het christen-democratisch mensbeeld

De mens is geroepen om vrij te zijn en om verantwoordelijkheid te dragen.

In het christen-democratisch mensbeeld is de mens geroepen om vrij te zijn en om zijn/haar verantwoordelijkheid te nemen voor bepaalde taken. Die taken zijn gebaseerd op bepaalde materiële en vooral ook immateriële waarden, zoals het bewerken en bewaren van de aarde en het zorgen voor onze medemens. De vrijheid van de mens vindt dus haar begrenzing in de norm van de gerechtigheid en het gebod van barmhartigheid.

Verder zijn mensen gelijkwaardig: ieder mens heeft een roeping, mensen hebben allemaal hun eigen talenten en alle mensen zijn kwetsbaar en feilbaar. Mensen zijn ook verschillend: mensen ontleen hun identiteit aan de unieke manier waarop ze hun talenten inzetten voor een bepaald doel. Tenslotte is de mens ook een relationeel wezen: de mens is ingebed in bepaalde sociale verbanden waarbinnen hij/zij *samen*-leeft.

De taken van de overheid

De hoofdtaak van de overheid is om om de vrede te bewaren en gerechtigheid na te streven.

De samenwerkingsverbanden waarin mensen bepaalde missies organiseren en structureren zijn heel divers en lopen uiteen van het gezin tot het bedrijf tot de voetbalclub. Ook de overheid is een samenwerkingsverband waarmee mensen vorm geven aan de manier waarop ze samenleven. Wat is de hoofdtaak van de overheid? De rijke en eeuwenoude traditie van het christelijk denken geeft een heel eenvoudig antwoord: de hoofdtaak van de overheid is het bestrijden van het kwaad in de samenleving. Hoewel het absoluut geen kwaad kan om het zo te zeggen, bestaan er ook positievere formuleringen van de hoofdtaak van de overheid. Kerkvader Thomas van Aquino sprak van het bewaren van ‘de eenheid van de vrede’ in de samenleving, wat niet slechts de afwezigheid van oorlog betekent, maar ook het bevorderen van gerechtigheid. Echter, bij het nastreven van gerechtigheid mag de overheid nooit, maar dan ook *nooit*, totalitaire aanspraken maken op burgers, maar behoort zij ruimte te bieden voor ‘het schouwen van het hoogste goed’.

Positieve en negatieve vrijheden

De overheid mag bij het uitoefenen van haar taken niet de vrijheid van individuele burgers teveel aantasten.

Als we de eeuwenoude (en moeilijke) gedachte van Thomas van Aquino over de hoofdtaak van de overheid proberen te vertalen naar het hier en nu, dan zien we dat een aantal ideeën van belang is. Enerzijds moet de overheid burgers beschermen tegen het kwaad dat andere burgers hen aan kunnen doen. Met andere woorden, de *negatieve vrijheid* van de burger moet beschermd worden: de burger moet vrij zijn van dwang, slavernij, indoctrinatie, diefstal, et cetera. Ook de gewetensvrijheid en de vrijheid van godsdienst moeten gewaarborgd worden. Anderzijds heeft de overheid een belangrijke taak om mensen tot hun recht te laten komen en het algemeen welzijn van mensen te bevorderen. Met andere woorden, de burger moet ook kunnen rekenen op bepaalde *positieve vrijheden*: de overheid moet bepaalde basale randvoorwaarden creëren, zodat mensen een eerlijke kans hebben om tot bloei te komen en hun talenten in te zetten. Denk hierbij aan onderwijs, zorg en infrastructuur.

Het spanningsveld tussen vrijheid en gerechtigheid

Deze hoofdtaak klinkt veel simpeler dan zij is. Het is namelijk zo dat de overheid niet het *enige* samenwerkingsverband is dat meehelpt om te bouwen aan vrede en gerechtigheid. Ook andere samenlevingsverbanden hebben stuk voor stuk een bepaalde intrinsieke waarde en dragen in belangrijke mate verantwoordelijkheid als het gaat om het bevorderen van vrede en gerechtigheid. Het spanningsveld waarin de overheid zich dus bevindt, is dat de overheid haar macht om het algemeen belang te bevorderen moet gebruiken *zonder* daarbij de soevereiniteit van de andere menselijke verbanden aan te tasten. Een ander punt van spanning is dat je alleen positieve vrijheidsrechten kunt bevorderen als je tot op

zekere hoogte inbreuk maakt op bepaalde negatieve vrijheidsrechten. Simpel gezegd: om positieve vrijheidsrechten als zorg en onderwijs te bekostigen moet de overheid een deel van het bezit van burgers afpakken in de vorm van belasting. De christen-democratie heeft verschillende beginselen ontwikkeld die helpen om het evenwicht te bewaren tussen vrijheid en gerechtigheid, te weten: subsidiariteit, soevereiniteit in eigen kring en (daarop aansluitend) gespreide verantwoordelijkheid.

Hoe kunnen de verantwoordelijkheden in de samenleving opnieuw in balans worden gebracht?

Probleemstelling en opbouw van het Raadsstuk

Tot zover deze korte samenvatting van de christen-democratische uitgangspunten. We moeten helaas constateren – en dat is dus tevens de probleemstelling van dit Raadsstuk – dat de overheid bij het uitoefenen van haar taken de soevereiniteit in eigen kring teveel heeft aangetast en zich een te grote rol heeft aangemeten. De overheid bemoeit zich met zo ongeveer alles wat er in de samenleving gebeurt, belastingen zijn hoog en op veel issues maait de overheid het gras voor de voeten van de burger en het maatschappelijk middenveld weg. Bovendien staat de overheid op sommige punten duurzaamheid en solidariteit eerder in de weg dan dat zij die bevordert. Dit stelt ons voor een grote uitdaging. In dit Raadsstuk bieden wij voor dit ernstige probleem 3 oplossingsrichtingen:

- ❖ Een kritische herbezinning op de taken van de overheid (Hoofdstuk 1);
- ❖ Een eerlijke verdeling van de lasten en een nieuwe focus op immateriële waarden (Hoofdstuk 2);
- ❖ Slagvaardigheid en eenvoud in overheidsbeleid (Hoofdstuk 3).

Financiële verantwoording

In dit Raadsstuk staat niet alleen een heldere visie op de toekomst van de samenleving en de verdeling van verantwoordelijkheden; de maatregelen dragen er ook toe bij dat de overheidsfinanciën opnieuw in evenwicht worden gebracht. Aan het einde van dit Raadsstuk hebben wij daarom een financiële verantwoording opgenomen waarin we de maatregelen die wij in dit Raadsstuk voorstellen koppelen aan duidelijke bedragen. In de verantwoording is er ook scherp op gelet dat de lasten van de maatregelen niet eenzijdig bij één of enkele groepen in de samenleving terecht komen. Daarom is er in de tabel een kolom opgenomen die laat zien dat met de voorgestelde maatregelen iedereen zijn steentje bijdraagt. Wij noemen dit concept de *CDJA Balanced Scorecard*.

Tot slot

Het schrijven van dit Raadsstuk was geen eenvoudige klus. We zijn ervan overtuigd dat het onvermijdelijk is om bepaalde fundamentele ombuigingen te doen, maar we kwamen er ook achter hoe moeilijk het kan zijn om pijnlijke maatregelen voor te moeten stellen. Wij hopen dat de lezer zich kan vinden in de voorgestelde maatregelen en anders beroepen wij ons op het Shakespeariaanse gezegde: “*Don’t shoot the messenger!*”.

Ruben Bakker
 Herman Graaff
 Bart-Jan Heine
 Sander van Waveren
 Paul Schenderling (voorzitter)

Hoofdstuk 1

Een kritische herbezinning op de taken van de overheid

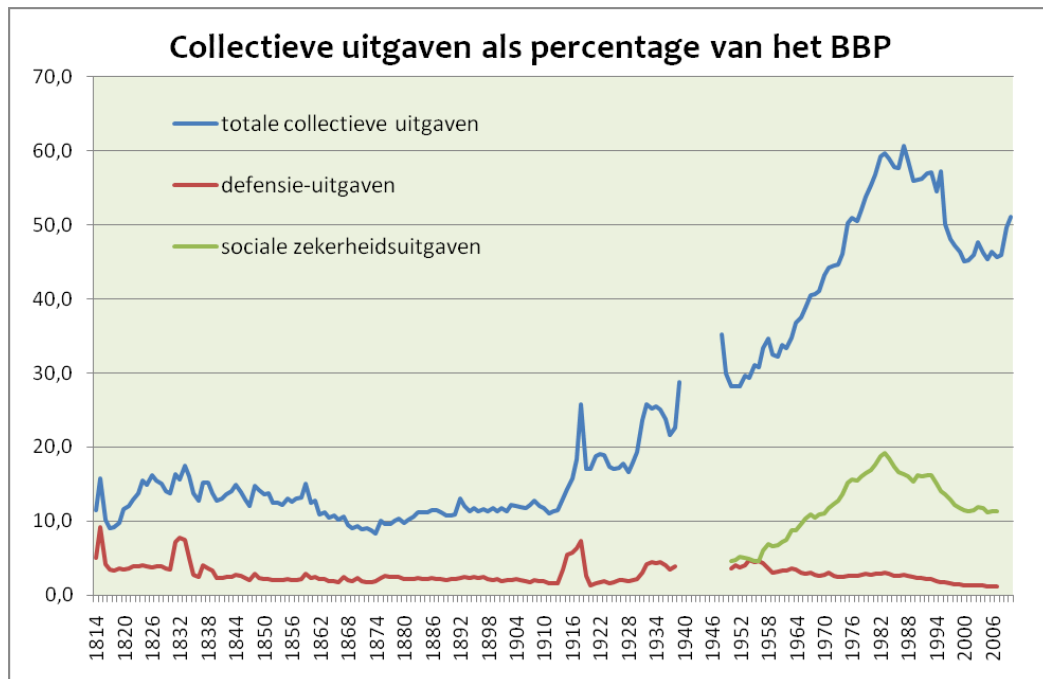
Nederland is een fantastisch land om in te leven. De welvaart en het welzijn van de Nederlanders is ongekend hoog en we hebben uitstekende voorzieningen die ons land uitermate prettig maken om in te wonen. Wie weleens naar het buitenland gaat (en wie kan zich dat tegenwoordig niet veroorloven?) merkt al dan niet tot zijn/haar verbazing dat ‘in Nederland alles eigenlijk heel goed geregeld is’. Nou, zou je zeggen, er is dus geen vuiltje aan de lucht! Helaas is dit niet helemaal het geval. Weliswaar hebben we in Nederland ‘alles’ goed geregeld, maar om de een of andere rare reden hebben we zo geïnterpreteerd dat de overheid zich daarom ook met ‘alles’ zou mogen bemoeien. Deze hoge mate van overheidsinmenging heeft behalve positieve gevolgen ook een aantal – zichtbare en minder zichtbare – negatieve gevolgen. In dit hoofdstuk zullen wij achtereenvolgens beschrijven:

- ❖ hoe het zover heeft kunnen komen dat de overheid zoveel taken en verantwoordelijkheden heeft gekregen;
- ❖ welke negatieve effecten de dominantie van de overheid in de samenleving heeft;
- ❖ welke taken van de overheid weer terug kunnen worden gelegd bij de samenleving (en dan vooral bij de burgers en het maatschappelijk middenveld).

De gulzige overheid

De omvang en mate van inmenging van de Nederlandse overheid verschilt per tijdvak. Een manier om de inmenging van de overheid te meten is de collectieve uitgavenquote: de overheidsuitgaven als percentage van het nationaal inkomen (zie grafiek hieronder ¹). Het is belangrijk bij het lezen van de grafiek er op te letten dat het percentage zowel bepaald wordt door de teller van de breuk (de overheidsuitgaven) als de noemer van de breuk (de omvang van het nationaal inkomen). Tot en met de Tweede Wereldoorlog is de omvang van de Nederlandse overheid relatief stabiel gebleven. Vanaf de jaren '50 en '60 zien we ineens een explosieve toename in de omvang van de overheid die met name toe te schrijven is aan de introductie van allerlei vormen van sociale zekerheid. Het is belangrijk om in te zien dat deze grote stijging van de overheidsuitgaven alleen mogelijk was door de ongekende economische bloei die Nederland en de rest van Europa in die tijd doormaakten (overigens in een tijd dat het rijke Westen nauwelijks concurrentie ondervond vanuit andere continenten).² In de jaren '70 en '80 bleek dat deze hoge economische groei niet oneindig kon aanhouden: de overheidstekorten en de overheidsschuld liepen in rap tempo op. Er moesten 3 strenge en krachtige kabinetten Lubbers aan te pas komen om de omvang van de overheid weer terug te brengen tot een acceptabeler niveau. Hierbij werd Lubbers geholpen door de terugkeer van een periode van economische groei. In de jaren '90 en daarna daalde de omvang van de overheid als percentage van het BBP verder.

Sinds de WOII is de overheidsbemoeienis in rap tempo toegenomen.

Echter, deze daling was niet zozeer toe te schrijven aan lagere collectieve uitgaven, maar vooral aan een hernieuwde, langdurige opleving van de economische groei, met als hoogtepunt de opkomst van nieuwe communicatietechnologieën. Tijdens de kabinetten Balkenende (tot het aanbreken van de financiële crisis) is de omvang van de overheid ongeveer gelijk gebleven. Nu, na het uitbreken van de financiële crisis, zijn de overheidsuitgaven in korte tijd sterk gestegen. Het lijkt erop dat het scenario van de jaren '80 zich gaat herhalen en dat een nieuwe periode van overheidssaneringen nodig is.

De spiraal van verwachtingen

De snelle economische groei van de laatste decennia kan veel van de groei van de omvang van de overheid verklaren, maar zeker niet alles. Een tweede belangrijke verklaring is dat er in de laatste decennia een merkwaardig soort wisselwerking is ontstaan in de verwachtingen van burger en overheid, waardoor de overheid steeds meer taken naar zich toe kon trekken. Aan de ene kant hebben we te maken met gestegen verwachtingen van burgers omtrent het overheidsoptreden. Aan de andere kant zien we een toenemende angst onder politici en beleidsmakers om bewust bepaalde taken te laten liggen. Beide patronen versterken elkaar: als er een incident plaatsvindt waarbij de overheid een gaatje heeft laten vallen, dan schreeuwen burgers en belangengroepen onmiddellijk moord en brand, zodat politici de aandrang voelen om 'daadkracht' te tonen en een nieuwe taak aan het lijstje van overheidstaken toe te voegen. Blijkt een paar procent van de ouders 'moeite' te hebben met het kopen van schoolboeken? Dan maakt de overheid alle schoolboeken gratis. Beweert er een belangengroepering dat de wachtlijst voor buitenschoolse opvang 'onacceptabel' is? Dan voeren we een opa- en omasubsidie in, zodat die betaald krijgen voor kinderopvang. Roept er één opportunistische partij dat voedselbanken een 'schande' voor het land zijn? Dan kunnen de andere partijen niet achterblijven en wordt de voorziening voor bijzondere bijstand

Aan de ene kant zijn politici steeds banger om bewust gaten te laten vallen; aan de andere kant koesteren de burgers steeds hogere en onrealistischer verwachtingen ten opzichte van de overheid.

uitgebreid. Enzovoorts. Op de achtergrond speelt dus nog steeds de onuitroeibare maakbaarheidsgedachte, dat als de overheid maar aandacht en geld besteedt aan een probleem, alles opgelost kan worden.

Een te grote overheid remt niet alleen economisch initiatief, maar ook maatschappelijk initiatief.

De nadelige gevolgen van teveel overheidsinmenging

Een te grote omvang van de overheid heeft talloze negatieve effecten op de samenleving. Eén van die effecten is dat een grotere overheid remmend werkt op economisch initiatief en economische groei. Dit heeft met name te maken met de belasting- en regeldruk waarmee toenemende overheidsinmenging gepaard gaat. Momenteel is dit voor liberalen de belangrijkste redenen om een kleinere overheid te propageren. Hoe terecht dit punt van economische groei ook is, voor ons christen-democraten zou er echter een nog veel zwaarwegender argument moeten zijn om een principiële grens te stellen aan de omvang van de overheid: een te grote overheid werkt remmend op *maatschappelijk* initiatief en *maatschappelijke* groei. Als de overheid zich positioneert als hoofdrolspeler in zo ongeveer *elk* maatschappelijk vraagstuk, dan ebt het verantwoordelijkheidsgevoel van burgers langzaam weg. Dit is een zeer kwalijke zaak, want in de christen-democratische visie is de menselijke waardigheid juist gelegen in het feit dat mensen hun eigen missies en taken hebben en daar hun talenten voor inzetten. Voedselbanken zijn geen schande voor een land, maar een teken van betrokkenheid en beschaving! Milieuvervuiling en klimaatverandering moeten niet van bovenaf worden opgelost, maar juist van onderop! Kortom, zowel vanuit economisch als maatschappelijk oogpunt is het belangrijk dat er een grens is aan de inmenging van de overheid. (Let wel: een kleinere overheid is uiteraard geen doel op zich.)

Voedselbanken zijn geen schande voor een land, maar een teken van betrokkenheid en beschaving!

Herbezinning op het takenpakket van de overheid

Om aan te tonen dat de overheid momenteel teveel verantwoordelijkheden naar zich toe heeft getrokken en om te bekijken welke verantwoordelijkheden terug kunnen worden gelegd bij de burger, zullen we nu de verschillende overheidstaken onder de loep nemen. We doen dit aan de hand van 3 criteria:

De overheid heeft op veel terreinen haar hand overspeeld.

- ❖ Er zijn verschillende beleidsterreinen waar de overheid goede bedoelingen heeft, maar waar de overheid *haar hand heeft overspeeld* en meer doet dan nodig is. We zien dit bijvoorbeeld bij de wijkaanpak. Wijken zijn niet van bovenaf door het Rijk te transformeren. Het Rijk moet zich daarom niet langer bezighouden met het “creëren van prachtwijken”. Net als vroeger moeten gemeenten hiervoor primair verantwoordelijk zijn. Tevens moeten woningcorporaties meer op hun verantwoordelijkheid in deze worden gewezen. Een ander voorbeeld is de publieke omroep. De publieke omroep zou als taak moeten hebben om de burger op een objectieve wijze te informeren over serieuze en belangrijke zaken en het maatschappelijk debat daarover te faciliteren. Waarom zou de publieke omroep ook sport en entertainment moeten verzorgen, zoals dat nu gebeurt op kosten van de belastingbetaler? Dat kunnen de commerciële ook, beter zelfs. Daarom moet de geldstroom richting de publieke omroep drastisch verminderd worden, zodat de publieke omroep voor haar overige functies meer op ledenbijdragen en andere private bijdragen zal

moeten steunen. Het schrappen van de niet-essentiële functies van de publieke omroep maakt bovendien een einde aan aan de verstoring van de markt voor commerciële zenders.

Uitspraak 1: Grote gemeenten krijgen via het Gemeentefonds al extra geld; de Rijksaanpak van wijken kan daarom worden afgeschaft. Gemeenten en woningcoöperaties zijn primair verantwoordelijk voor de aanpak van wijken.

Uitspraak 2: Er moet 300 miljoen euro bezuinigd worden op de publieke omroep. De invulling daarvan laten we over aan de omroepen zelf.

- ❖ Er zijn verschillende beleidsterreinen waar de overheid te dirigistisch optreedt. Op deze beleidsterreinen zou de overheid meer faciliterend moeten optreden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de woningmarkt. De overheid bemoeit zich teveel en op een verkeerde manier met de woningmarkt. De hele woningmarkt, zowel de huur- als de koopkant, is aan hervorming toe. Een voorbeeld hiervan is de hypotheekrente-aftrek die haar oorspronkelijke doel – het stimuleren van het eigen woning bezit – grotendeels voorbij is geschoten. De hypotheekrente-aftrek leidt immers tot verstoring van de woningmarkt en heeft een sterk prijsopdrijvend effect. Daarom moet de hypotheekrente-aftrek weer in lijn gebracht worden met haar oorspronkelijke doel, bijvoorbeeld door de aftrek voortaan plaats te laten vinden via een staffelsysteem: mensen die starten aan hun wooncarrière mogen 100% van de hypotheekrente aftrekken. Vervolgens mogen ze in het tweede jaar nog 96,7% aftrekken, in het derde jaar nog 93,3%, etc., zodat men na 30 jaar niets meer mag aftrekken. Een staffelsysteem geeft dus starters een steuntje in de rug op het moment dat ze het nodig hebben en laat mensen daarna dus steeds meer op eigen benen staan. Bovendien komt er door staffeling van de hypotheekrente-aftrek meer dan voldoende geld vrij om de overdrachtsbelasting af te schaffen. Ook dat zou een goede zaak zijn, want de overdrachtsbelasting belemmert de broodnodige doorstroming op de huizenmarkt en houdt mensen tegen om dichterbij hun werk te gaan wonen (daarmee worden files in stand gehouden). Ook op het gebied van kinderopvang is de overheid te dirigistisch geworden, wat de overheid miljarden euro's op jaarbasis kost, terwijl de baten (met name vrouwen de gelegenheid geven om (meer) te gaan werken) nauwelijks meetbaar zijn.³ Ouders moeten primair verantwoordelijk zijn voor kinderopvang en de overheid zou slechts in beperkte gevallen een tegemoetkoming in de kosten moeten geven. Het runnen van kinderopvang is evenmin een overheidstaak en kan aan de markt en het maatschappelijk middenveld worden overgelaten.

*De hypotheek-
renteaftrek schiet
haar doel – het
stimuleren van het
eigenwoningbezit
– voorbij. Daarom
moet de
hypotheekrente-
aftrek met behulp
van een
staffelsysteem
weer in lijn
gebracht worden
met haar
oorspronkelijke
doel.*

Uitspraak 3: Er moet een daadwerkelijk lange termijn oplossing voor het complexe probleem van de totale woonlasten worden gevonden. Het CDJA dient hiertoe een krachtige oproep te doen bij het kabinet.

Uitspraak 4: De overheid verstrekt slechts een tegemoetkoming in de kinderopvang voor ouders die minder dan 120% van het minimumloon verdienen en bemoeit zich verder niet met de organisatie van kinderopvang.

- ❖ Er zijn verschillende beleidsterreinen waar de overheid telkens weer de neiging heeft om meer geld te besteden dan nodig *alléén maar om meer draagvlak te creëren*. Echter, dit zorgt er wel voor dat de Nederlandse overheid momenteel veel uitgaven doet die eigenlijk alleen maar neerkomen op het rondpompen van geld. Dit rondpompen houdt de belastingdruk kunstmatig hoog en leidt tot onnodige bureaucrativering. Bijvoorbeeld: om een breed draagvlak te creëren voor het nieuwe zorgstelsel hebben we momenteel een zorgtoeslag die ontvangen wordt door maar liefst 60 (!) procent van de Nederlandse bevolking.⁴ Dit kost handenvol geld, terwijl het merendeel van de mensen de toeslag helemaal niet nodig heeft. Een zelfde soort onnodig hoge toeslagen zien we bij de kindertoeslag en de huurtoeslag. Ook het zorgen voor gratis schoolboeken past in die categorie (we moeten hierbij de hand in eigen boezem steken, want het onzalige idee van gratis schoolboeken is destijds sterk gepromoot door het CDJA).

Uitspraak 5: Het verschaffen van gratis schoolboeken door de overheid moet onmiddellijk weer worden teruggedraaid. De verantwoordelijkheid voor de verhuur van schoolboeken moet liggen bij de school en niet bij commerciële instanties.

Het flypaper-effect en politieke moed

Zo eenvoudig als het is om het takenpakket van de overheid uit te breiden, zo moeilijk is het om het takenpakket van de overheid in te perken. Aan de ene kant is het zo dat als de overheid zich terugtrekt van een bepaalde taak, de verliezen geconcentreerd zijn op een kleine groep mensen (bijvoorbeeld de ontvangers van een bepaalde subsidie), terwijl de baten verspreid moeten worden over de hele bevolking (in de vorm van iets lagere belastingen). De kleine groep verliezers heeft dus een grote prikkel om hard te protesteren, terwijl de grote groep winnaars die prikkel veel minder heeft. Daar komt nog eens bij dat mensen sensitiever zijn voor verliezen dan voor winsten, zodat vaak het negatieve gevoel overheerst als de overheid een bepaalde taak afstoot. Dit dubbele effect zorgt ervoor dat als taken eenmaal door de overheid gedaan worden, ze als het ware blijven ‘plakken’. Dit wordt in wetenschappelijke termen wel het *flypaper-effect* genoemd.⁵ Dit komt mede doordat de democratie momenteel op een verkeerde manier functioneert: door de commissiestructuur, spoeddebatten en complexe manier van vragenstellen gaan debatten bijna alleen nog maar over details van beleidsvoering, terwijl debatten eigenlijk veel fundamenteeler zouden moeten zijn. Het is niet erg als er door het terugleggen van verantwoordelijkheden tijdelijk een ‘gat’ komt te vallen! De wereld is niet perfect en bovendien ontstaat er dan eindelijk ruimte voor maatschappelijk initiatief. Het flypaper-effect zorgt ervoor dat er veel politieke moed vereist is om bepaalde taakverminderende operaties uit te voeren bij de overheid. Is die moedigheid er?

Het vereist veel politieke moed om het aantal taken van de overheid terug te dringen.

Hoofdstuk 2

Een eerlijke verdeling van de lasten en een nieuwe focus op immateriële waarden

In het voorafgaande van dit Raadsstuk hebben we aangegeven dat het noodzakelijk is dat de overheid een stap terug doet en dat verantwoordelijkheden in de samenleving opnieuw in evenwicht worden gebracht. Echter, het is van essentieel belang dat we beseffen dat dit streven hand in hand moet gaan met:

- ❖ het zorgen voor een eerlijke en rechtvaardige verdeling van de lasten;
- ❖ het vinden van een nieuwe focus op immateriële waarden, zoals duurzaamheid en gemeenschapszin.

Als we niet proberen om aan die twee voorwaarden te voldoen, dan is ons streven naar een nieuwe balans van de verantwoordelijkheden in de samenleving in het beste geval een zinloos streven en in het slechtste geval een gevaarlijke exercitie geworden. Als de lasten van het ombuigen van uit de hand gelopen overheidsposten niet eerlijk verdeeld worden over de verschillende bevolkingsgroepen (jong en oud; hoogopgeleid en laagopgeleid; arm en rijk; et cetera), dan leidt een kleinere overheid niet tot *meer* rechtvaardigheid, maar tot *minder* rechtvaardigheid, aangezien in een samenleving waar geen solidariteit tussen bevolkingsgroepen bestaat, mensen niet volledig tot hun recht kunnen komen. En als er geen nieuwe focus wordt gevonden op immateriële waarden in de samenleving, dan raken we van de regen in de drup, aangezien immateriële waarden een noodzakelijke randvoorwaarde zijn voor het maatschappelijk middenveld en de economie om hun bestaande en nieuwe verantwoordelijkheden te kunnen dragen. In de rest van dit hoofdstuk zullen we deze punten nader uitwerken.

Leven op geleend geld

Zoals we in de inleiding van dit Raadsstuk al hebben aangegeven heeft Nederland momenteel te maken met een ernstige schulden crisis. Er is sprake van grote financieringstekorten en de staatsschuld is in rap tempo opgelopen. De staatsschuld als percentage van het nationaal inkomen zal stijgen van 45 procent in 2006 naar 65 procent in 2010.⁶ De overheid zal ongeveer 29 miljard euro moeten ombuigen, waarvan 18 miljard in de jaren 2011 tot 2015, om de houdbaarheid van de overheidsfinanciën te herstellen.⁷ Deze schulden die we hebben gemaakt zijn grotendeels het gevolg van de financiële en economische crisis. Als gevolg van de crisis heeft de overheid miljarden in ons financieel en economisch systeem moeten pompen om het systeem overeind te houden. Maar, zoals gezegd heeft de schulden crisis ook een duidelijke link met de enorme taakuitbreidingen die de Nederlandse overheid op zich genomen heeft. Als het kabinet Balkenende IV haar beleid had kunnen uitvoeren zonder dat de economische crisis had plaatsgevonden, zou weliswaar de staatsschuld als percentage van het nationaal inkomen *gedaald* zijn, maar de collectieve lasten en collectieve uitgaven zouden met dit kabinet hoe dan ook *gestegen* zijn, crisis of geen crisis. (Denk aan de extra uitgaven

De overheid zal ongeveer 29 miljard euro moeten ombuigen, waarvan 18 miljard in de jaren 2011 tot 2015, om de houdbaarheid van de overheidsfinanciën te herstellen.

voor o.a. schoolboeken en prachtwijken, en de extra belastingen zoals o.a. de voorgenomen BTW-stijging en de verpakkingbelasting, et cetera.) Deze stijging van de collectieve lasten en collectieve uitgaven heeft het uit het lood slaan van de overheidsfinanciën versterkt en maakt het bovendien nu veel moeilijker om de overheidsfinanciën weer in het gareel te krijgen. Het gevolg is hoe dan ook dat we in de toekomst de lasten zullen moeten dragen van de schulden die we nu gemaakt hebben. Lasten die de vorm aan kunnen nemen van bezuinigingen, hogere belastingen of misschien zelfs een permanent hogere inflatie. Als we niets doen, krijgt ieder kind dat vandaag de dag geboren wordt meteen een virtuele schuld op zijn/haar schouder van enkele tienduizenden euro's.⁸ Een kind wordt in de huidige tijdsspanne dus erg letterlijk 'ontvangen in schuld' en is ook erg letterlijk 'een kind van de rekening'.

Ieder moet zijn steentje bijdragen

Zoals het voorbeeld van het geboren kindje al aangaf, is het allerminst vanzelfsprekend dat de lasten van de schulden crisis eerlijk verdeeld worden. Er zullen harde keuzes gemaakt moeten worden, waarbij het doel moet zijn om ieder zijn of haar steentje te laten bijdragen aan het terugdringen van het overheidstekort en het aflossen van de overheidsschuld. Hieronder staat een drietal voorzetten om ervoor te zorgen dat dit ook daadwerkelijk gebeurt:

Ieder moet zijn of haar steentje bijdragen om de overheidsschuld terug te dringen.

- ❖ De verdeling van lasten tussen jong en oud moet eerlijk zijn (dit is de solidariteit tussen generaties). De eerste echte maatregel die het kabinet Balkenende IV genomen heeft om de schulden crisis op te lossen is het verhogen van de AOW-leeftijd. Dit is een zeer terechte maatregel die zeker doorgevoerd moet worden. Echter, het is wel een maatregel die de relatief jonge mensen treft en de relatief oude mensen ontziet. Daarom is het belangrijk dat ook de ouderen in de toekomst gaan meebetalen aan hun eigen voorzieningen, zoals de AOW en de AWBZ. Natuurlijk: degenen die momenteel wat ouder zijn hebben veel bijgedragen aan de opbouw van ons land. Maar het is ook zo dat ouderen (en vooral de babyboomers) op bijna alle fronten 'mazzel' hebben gehad: ze hebben volledig geprofiteerd van de enorme huizenprijsstijgingen, ze hebben bijna allemaal een prima aanvullend pensioen kunnen opbouwen, ze kunnen hun oude dagen doorbrengen met bijna geheel door de gemeenschap gefinancierde woon-zorgvoorzieningen, en ga zo maar door. Het merkwaardige is dat we deze generatie daar niets voor terugvragen, sterker nog: 65-plussers hebben momenteel in onze inkomstenbelasting een zwaar bevoorrechte positie: in schijf 1 en 2 van de inkomstenbelasting betalen zij geen sociale premies voor de AOW en de AWBZ, waardoor 65-plussers in schijf 1 en 2 slechts 15,70 en 23,95 procent belasting betalen in plaats van 33,60 en 41,85 procent, zoals de rest van Nederland. Het ligt voor de hand dat dit moet veranderen. De AOW en de AWBZ-premies moeten over een periode van 18 jaar gefiscaliseerd worden⁹, zodat ouderen op termijn meer gaan bijdragen aan hun eigen voorzieningen en de solidariteit tussen generaties in stand blijft. De AWBZ bestaat uit een woongedeelte en een zorggedeelte. Uit het woongedeelte worden allerlei woonvoorzieningen voor ouderen gesubsidieerd. Voor het zorggedeelte bestaat uiteraard een logische

Ouderen moeten meer gaan meebetalen aan hun eigen voorzieningen.

reden, maar het woongedeelte is onterecht in de AWBZ terecht gekomen. Daarom moet het woongedeelte uit de AWBZ worden gehaald: ouderen kunnen prima zorgen voor hun eigen huisvesting en als ze onvoldoende inkomen hebben, kunnen ze gebruik maken van de huurtoeslag, zoals alle andere Nederlanders.

Uitspraak 6: Het woongedeelte moet uit de AWBZ worden gehaald.

Werken moet weer lonen. Een sociale vlaktaks helpt om dit mogelijk te maken.

- ❖ De verdeling van lasten *tussen rijk en arm* moet eerlijk zijn. Om het overheidstekort terug te dringen is het belangrijk om de productiviteit en de participatie van Nederlanders op de arbeidsmarkt te versterken. Om dit doel te behalen is het volgende van groot belang: werken moet weer lonen, zodat iedereen gestimuleerd wordt om de handen uit de mouwen te steken en aan de slag te gaan op de arbeidsmarkt. Een goed middel om werken meer te laten lonen is een zogenaamde vlaktaks, waarbij de 4 schijven uit de inkomstenbelasting worden samengevoegd tot één schijf, het loonbegrip wordt geüniformeerd, veel aftrekposten worden beperkt of afgeschaft (zoals de hypotheekrenteaftrek; zie hoofdstuk 1) en de belasting op consumptie (BTW) wordt verhoogd, zodat het uniforme vlaktakstarief zo laag mogelijk kan zijn.¹⁰ Dat een vlaktaks een wenselijke vereenvoudiging is, zie je aan het feit dat de invoering van een vlaktaks de economische groei met 1 procent op jaarbasis kan verhogen.¹¹ Echter, het is van groot belang dat bij de invoering van een vlaktaks het draagkrachtbeginsel krachtig overeind wordt gehouden. De sterkste schouders moeten de zwaarste lasten blijven dragen, zodat de solidariteit tussen rijk en arm blijft bestaan. Daarom is het van belang dat er een *sociale vlaktaks* komt (ook wel ‘vlaktaks-plus’ genoemd), met een redelijke belastingvrije voet en met een apart toptarief voor inkomens boven de 100.000,- euro per jaar.

Uitspraak 7: Er moet een sociale vlaktaks (vlaktaks-plus) worden geïntroduceerd.

- ❖ De verdeling van lasten *tussen hoogopgeleid en laagopgeleid* moet eerlijk zijn. Er gaat momenteel meer geld naar studiefinanciering dan naar het wetenschappelijk onderwijs zelf (3,9 tegen 3,8 miljard euro per jaar).¹² Alle laagopgeleiden betalen hier trouwens aan mee, want het hoger onderwijs wordt grotendeels gefinancierd uit de algemene middelen. De overheid betaalt 80 procent van de opleiding, de student slechts 20 procent, via het collegegeld. Bovendien ontvangen studenten ook nog eens een basisbeurs en OV-jaarkaart op kosten van de belastingbetaler, zodat Nederlandse studenten per saldo de rijkste studenten zijn uit de hele EU.¹³ Het verdient daarom aanbeveling om te onderzoeken hoe ook jongeren (studenten) hun steentje kunnen bijdragen aan het verminderen van de staatsschuld door de studiefinanciering te versoberen. Het is hierbij van belang dat de toegankelijkheid van het hoger onderwijs en het doen van extracurriculaire activiteiten door studenten niet in gevaar komen. Een sociaal leenstelsel, zoals bepleit door vele partijen waaronder PvdA en VVD, is daarom een buitengewoon slecht idee dat behalve de toegankelijkheid van het onderwijs en extracurriculaire activiteiten

Studenten moeten aangemoedigd worden om serieuzer na te denken over hun studiekeuze en verantwoordelijker om te gaan met eventuele uitloop van hun studie.

ook nog eens de solidariteit tussen generaties bedreigt. Immers, tot nu toe zijn we er in de samenleving altijd van uitgegaan van een omslagstelsel: de ouderen dragen bij aan de vorming en opleiding van de jongeren en de jongeren dragen vervolgens bij aan de oudedagsvoorzieningen en zorgvoorzieningen voor ouderen. De invoering van een sociaal leenstelsel zou een streep door dit systeem halen en botweg tegen jongeren zeggen: je mag steeds meer gaan betalen om de sociale voorzieningen voor ouderen in stand te houden en je mag ook nog eens je eigen opleiding gaan betalen! Een veel beter versoberingsvoorstel is om studenten die meer dan 5 jaar over hun studie doen meer collegegeld te laten betalen. In het 6^e jaar zou het collegegeld 40 % van de opleidingskosten moeten bedragen, in het 7^e jaar 80 % en vanaf het 8^e jaar 100 % van de opleidingskosten. Door deze maatregel worden studenten aangemoedigd om serieuzer na te denken over hun studiekeuze en verantwoordelijker om te gaan met eventuele uitloop van hun studie. Studenten die netjes op tijd afstuderen worden beloond en betalen net zoveel als daarvoor.

Uitspraak 8: Studenten die meer dan 1 jaar uitlopen met hun studie moeten stapsgewijs meer collegegeld gaan betalen

Eenzijdige fixatie op economische groei werkt averechts

Er is, behalve een scheve verdeling van de lasten, nog een andere valkuil bij het herverdelen van verantwoordelijkheden in de samenleving, namelijk een eenzijdige fixatie op economie en economische groei. Zoals we hebben gezien in Hoofdstuk 1, kunnen we voor het terugdringen van de staatsschuld zowel de nadruk leggen op het verminderen van de overheidsuitgaven als op het vergroten van de economische groei. Immers, een hogere economische groei zorgt er sowieso voor dat de overheidsinkomsten stijgen en leidt er bovendien toe dat de staatsschuld *als percentage van het nationaal product* zal dalen (immers: de noemer van de breuk wordt groter). En zo komen politieke denkers – en vooral het WI van het CDA doet daar veel te veel aan mee – met allerlei plannen om de economische groei te stimuleren. Het WI-rapport ‘Op weg naar houdbare overheidsfinanciën’ staat er vol mee: de productiviteit van werknemers moet omhoog, de arbeidsparticipatie moet omhoog, mensen moeten meer uren gaan werken, de overheid moet het bedrijfsleven beter faciliteren, en ga zo maar door. Deze overfixatie op economische groei bevat twee kapitale fouten. Ten eerste: als we de economische groei blijven aanjagen zonder echt te investeren in de duurzaamheid van onze economie, dan lossen we daar niets mee op: aan de ene kant reduceren we de financiële kosten van onze schulden om er aan de andere kant toekomstige schulden van de milieu- en klimaatproblemen mee op te bouwen! Ten tweede leidt de fixatie op economische groei ertoe dat de commercialisering in de samenleving steeds verder opruikt, en ook daar lossen we niets mee op, integendeel: door de commercialisering in de samenleving komt het maatschappelijk middenveld onder druk te staan, terwijl we het middenveld juist zo hard nodig hebben voor de herverdeling van verantwoordelijkheden in de samenleving!

Hernieuwde focus op immateriële waarden

Kortom, we moeten uiterst voorzichtig zijn met een eenzijdige fixatie op economische groei (kwantiteit), we hebben juist een hernieuwde focus op immateriële waarden (kwaliteit), zoals duurzaamheid en gemeenschapszin, nodig. De mens is niet slechts een *homo economicus*, maar is ook onderdeel van een gezin, een kerk, de samenleving en de schepping. En bovendien is economische groei geen doel op zichzelf. Wat we ook moeten bedenken is dat economische groei niet uit zichzelf tot stand komt. Het zijn de morele en sociaal-culturele waarden uit de samenleving die het doel van de economie moeten bepalen en het zijn de morele en sociaal-culturele waarden zoals eerlijkheid en betrouwbaarheid die ervoor zorgen dat ons economisch systeem (dat geen moreel vacuüm maar een institutie is!) tot bloei kan komen. Verder hebben we immateriële waarden heel hard nodig om het maatschappelijk middenveld, dat het door de dominantie van staat en markt zo moeilijk heeft, te ondersteunen. Kortom, we moeten immateriële waarden een nieuwe impuls geven. Concreet leidt dit tot de volgende stellingnames:

We moeten immateriële waarden een nieuwe impuls geven zodat de samenleving er klaar voor is om verantwoordelijkheden op te pakken.

- ❖ Onderwijs is méér dan alleen het opleiden van productieve arbeidskrachten. Onderwijs heeft ook een belangrijke rol in de sociale en morele vorming van individuen.
- ❖ Overheden en politieke partijen moeten terughoudender zijn met het roepen en beleidsmatig aanmoedigen dat (meer) mensen meer uren ‘de arbeidsmarkt op moeten’. Gezin, familie en vrienden zijn minstens zo belangrijk. Plus: er moet ook tijd overblijven voor vrijwilligerswerk, opvoeding en zorg voor elkaar. Verder is betaald werk niet de enige bron van zingeving: de mens heeft immers ook spirituele behoeften. En tenslotte heeft het feit dat Nederlanders het gelukkigste volk van Europa zijn veel te maken met de goede balans werk/privé die wij in ons land kennen. Alle bovengenoemde zaken moeten wij koesteren en niet verkwanselen.
- ❖ De overheid moet niet langer het nationaal inkomen en koopkrachtplaatjes als enige maatstaf van succes gebruiken, maar ook andere maatstaven een prominentere rol geven. De overheid zou bijvoorbeeld ook moeten letten op negatieve externe kosten (zoals milieukosten), de kwaliteit van onderwijs en gezondheidszorg (en niet alleen de kosten ervan) en de vitaliteit van het maatschappelijk middenveld.

Uitspraak 9: De overheid moet zich inzetten om 50-plussers aan het werk te krijgen en te houden.

Uitspraak 10: De overheid moet niet langer het nationaal inkomen en koopkrachtplaatjes als enige maatstaf van succes gebruiken.

Hoofdstuk 3

Eenvoud en slagvaardigheid in overheidsbeleid

In het laatste hoofdstuk van dit Raadsstuk rest ons nog één belangrijk vraagstuk, namelijk: hoe moet de overheid de verantwoordelijkheden invullen die wel tot haar takenpakket behoren? Dit hoofdstuk draait daarom om eenvoud en slagvaardigheid. Het sleutelbegrip om te komen tot eenvoud en slagvaardigheid in overheidsbeleid is *politieke sturing*. Het is namelijk zo dat de *manier* die de overheid kiest om bepaalde issues te benaderen enorm verschillende uitkomsten kan hebben in termen van:

- ❖ effectiviteit (leidt het gekozen middel ertoe dat de doelen worden gehaald?);
- ❖ efficiëntie (hoeveel kost het gekozen middel om bepaalde doelen te halen?);
- ❖ eenvoud (hoeveel complexiteit brengt het middel met zich mee?);
- ❖ mate van verstoring.

De politieke sturing in Nederland schiet op veel punten tekort.

In het vervolg van dit hoofdstuk zullen we bespreken op welke punten de politieke sturing in Nederland tekortschiet als het gaat om eenvoud en slagvaardigheid en op welke manieren dit verbeterd kan worden. Het is belangrijk om hierbij telkens in het achterhoofd te houden dat betere politieke sturing niet alleen kan helpen om met minder middelen dezelfde doelen te halen, maar ook kan helpen om meer ruimte te maken voor initiatief en verantwoordelijkheid in de rest van de samenleving.

Tekortschietsen van de huidige politieke sturing

Momenteel schiet de politieke sturing in Nederland op verschillende punten behoorlijk tekort. Een goed voorbeeld hiervan is duurzaamheid. De Nederlandse overheid heeft als taak om een aanjager te zijn van duurzaamheid en om te stimuleren dat er wissels worden omgezet in de manier waarop we omgaan met deze aarde. Door gebrekkige politieke sturing heeft de Nederlandse overheid grotendeels gefaald in deze missie, terwijl er ondertussen wel miljarden aan overheidsgeld in zitten. Dat het beter kan, bewijzen twee van onze buurlanden op overtuigende wijze: Duitsland met haar ‘*feed-in systeem*’¹⁴ en Engeland met haar ‘*renewable energy targets*’¹⁵. Beide landen wekken een veel groter deel van hun energie duurzaam op, creëren enorm veel duurzame banen en de belastingbetaler is er nog goedkoper uit ook. De reden dat het Nederlandse beleid gefaald heeft, is dat de Nederlandse overheid in haar oneindige wijsheid had bedacht dat zijzelf het beste kon bepalen in welke duurzame energiebronnen geïnvesteerd moest worden. Deze investeringsprogramma’s werden vervolgens zwaar gesubsidieerd (denk aan subsidies voor windmolenparken en zonnepanelen). In Duitsland en Engeland stelde de overheid zich juist bescheidener op en koos voor een meer faciliterende en kaderstellende manier van sturing, zodat bedrijven, particulieren en maatschappelijke organisaties *zelf* de middelen konden kiezen om bepaalde duurzaamheidsdoelen te bereiken. Dit blijkt uiteindelijk veel efficiënter én effectiever te zijn. Kortom, er is op veel punten verbetering mogelijk als het gaat om politieke sturing:

- ❖ de verantwoordelijke politici moeten dichter op de uitvoering staan;
- ❖ beleidsmakers moeten minder vaak grijpen naar het subsidiemiddel;
- ❖ beleidsmakers moeten meer letten op kwaliteit in plaats van kwantiteit.

De politiek is de grip op het functioneren van zbo's kwijtgeraakt.

Dichter op de uitvoering

Eén van de belangrijkste leerpunten is dat beleidsmakers meer grip moeten zien te krijgen op de uitvoering van bepaalde overheidstaken. Decennialang is de trend in de politiek en ambtenarij geweest om de uitvoering van overheidstaken op een afstand te zetten (met name in de jaren '90). Dit heeft onder andere geleid tot een wildgroei van zelfstandige bestuursorganen (zbo's) met allerlei leuke afkortingen, zoals het UWV, de SVB, het RIVM of TNO. In totaal zijn er momenteel ongeveer 430 geregistreerde zbo's. Dit heeft op zijn beurt gezorgd voor een enorme bestuurlijke onduidelijkheid, omdat de registratie van het doen en laten van de zbo's beperkt is. Ter illustratie: tot voor kort wisten we niet eens hoeveel mensen de overheid überhaupt in dienst had via zbo's!¹⁶ (Volgens een schatting van het Ministerie van Financiën uit 2005 zijn er meer dan 100.000 fulltime equivalenten (fte's) bij zbo's. Ter vergelijking: in totaal werken er ongeveer 800.000 fte's bij de overheid.) De redenering achter het vormen van zbo's was dat zbo's de professionaliteit beter zouden kunnen waarborgen, zodat bepaalde taken efficiënter uitgevoerd zouden kunnen worden. In de praktijk is dit in veel gevallen niet uitgekomen. Bestuurders van zbo's blijken namelijk vaak de neiging te hebben om meer aan zichzelf te denken dan aan het maatschappelijke belang waarvoor ze zijn opgericht. Bestuurders van zbo's zijn vervallen in *empire building*, met eigen prioriteiten, eigen gebouwen, eigen huisstijlen, eigen instrumentarium, etc.¹⁷ Dit heeft geleid tot een enorme verspilling van middelen en een enorme discoördinatie. Voorbeelden: waarom moeten de huisvestingskosten van het UWV 110 miljoen euro per jaar bedragen? Waarom moet Staatsbosbeheer zich bezighouden met ruimtelijke taken waar de provincies ook al verantwoordelijk voor zijn? Kortom, het wordt tijd dat de kernministeries en de verantwoordelijke bewindspersonen meer grip krijgen op het functioneren van zbo's. Zeker, bij sommige zbo's is het van nationaal belang dat ze strikt zelfstandig zijn (zoals bij de AIVD of het CBS), maar dit geldt lang niet voor alle zbo's. Daarom moeten bewindslieden meer bevoegdheden krijgen om zbo's waarbij geen strikte noodzaak tot zelfstandigheid is, effectiever te sturen. Immers, als er een project bij een zbo mislukt, kan de verantwoordelijk minister door de Kamer de laan uit worden gestuurd, terwijl diezelfde minister amper in staat is om de directeur van die zbo te ontslaan!

Bestuurders van zbo's blijken namelijk vaak de neiging te hebben om meer aan zichzelf te denken dan aan het maatschappelijke belang waarvoor ze zijn opgericht.

Uitspraak 11: Er moeten meer politieke bevoegdheden worden gecreëerd om zbo's die niet strikt zelfstandig hoeven te blijven beter te sturen.

Minder gebruik maken van subsidies

Zoals het bovenstaande voorbeeld over duurzame energie al aantoonde zijn er een aantal problemen verbonden aan de inzet van subsidies. Subsidies zijn inefficiënt, werken vaak verstoring (zowel in economisch als in maatschappelijk opzicht) en zijn vaak erg wisselvallig, waardoor de effectiviteit wordt aangetast. Verder toonde het eerdere voorbeeld van duurzaamheid aan dat subsidies in veel gevallen goed te vervangen zijn

Subsidies zijn vaak inefficiënt, verstorend en wisselvallig, wat de effectiviteit van dit instrument niet ten goede komt.

door effectievere en minder verstorende instrumenten, zoals duidelijke, kaderstellende eisen/regels. Hierbij moet uiteraard bekeken worden dat de eisen/regels niet meer verstoring met zich meebrengen dan de subsidie. Verder is het van essentieel belang dat op middellange termijn de afbouw van subsidies leidt tot een vermindering van de belastingdruk, zodat mensen zelf kunnen bepalen welke maatschappelijke doelen zij steunen. Als aan deze twee voorwaarden voldaan wordt, dient de helft van alle subsidies te worden afgeschaft, bijvoorbeeld:

- ❖ Duurzaamheidssubsidies (zoals de enorme subsidiestromen voor windmolenparken en zonnepanelen) kunnen grotendeels worden afgeschaft. In plaats daarvan moet de overheid een *level playing field* creëren op het gebied van duurzaamheid. De overheid kan kleine subsidies verstrekken voor technologieën die in de kinderschoenen staan en moet daarnaast duidelijke normen stellen waar alle bedrijven zich aan moeten houden, waarbij men *zelf* de middelen mag kiezen.

Uitspraak 12: Duurzaamheidssubsidies moeten zoveel mogelijk vervangen worden door kaderstellende regelgeving.

- ❖ Kunstsubsidies moeten zeker niet in zijn geheel worden afgeschaft, maar kunnen wel worden verminderd en meer ingezet worden naar Angelsaksisch model: kunstenaars en kunstinstituten moeten eerst zorgen voor een substantieel deel aan private fondsenwerving en pas daarna kan de overheid bijpassen. In Nederland is het zo dat de eerste reflex van kunstenaars en kunstinstituten is om te grijpen naar de subsidiepot. De overheid eist vervolgens dat ongeveer 17,5 % van het totaalbedrag door private middelen wordt gefinancierd. In Angelsaksische landen is dat precies andersom: kunstenaars en kunstinstituten gaan eerst uit zichzelf op zoek naar een substantieel deel aan private middelen en vervolgens past de overheid een klein percentage bij. In dit model lijken kunstsubsidies daardoor veel minder op een subsidie-infuus voor werkloze kunstenaars.¹⁸ (Rembrandt kreeg per slot van rekening ook geen 100 procent overheidssubsidie, maar alleen zo nu en dan een overheidsopdracht!)

Uitspraak 13: Kunstsubsidies mogen alleen nog maar worden verstrekt als aanvulling op een meerderheidsdeel aan private fondsenwerving.

- ❖ Subsidies aan politieke partijen kunnen worden afgeschaft. Er gaat namelijk op twee manieren een perverse prikkel uit van overheidssubsidies aan politieke partijen: ten eerste leidt het tot afhankelijkheid van de overheid als ‘broodheer’ en ten tweede leidt het tot oneigenlijk gebruik van overheidsmiddelen. Het is goed om hierbij ook de hand in eigen boezem te steken: het hoge bedrag aan subsidies dat het CDJA krijgt leidt ertoe dat er uitgaven worden gedaan die niet echt ‘strikt noodzakelijk zijn’ (een eufemisme).

Uitspraak 14: Subsidies aan politieke partijen moeten worden verminderd.

Meer nadruk op kwaliteit in plaats van kwantiteit

Een laatste leerpunt voor beleidsmakers binnen de overheid is dat

In de (semi-) collectieve sector moet meer nadruk komen op kwaliteit in plaats van kwantiteit.

voorkomen moet worden dat de nadruk eenzijdig komt te liggen op *kwantiteit* in plaats van *kwaliteit*. Het is al jaren een trend om het marktdenken en allerlei managementpraktijken toe te passen binnen de (semi-)overheid. We zien dit met name in de zorg, in het onderwijs en bij woningcorporaties. Om een voorbeeld uit de zorg te noemen: bewoners of patiënten zijn ‘cliënten’ geworden, de zorg en aandacht die aan patiënten wordt geschonken wordt ingedeeld in ‘productgroepen’, de productiviteit van zorgpersoneel wordt gemeten met behulp van ‘zorgminuten’ en de leidinggevenden worden afgerekend op ‘organisatietargets’. Dit is niet alleen een volslagen *belachelijke* ontwikkeling, het is ook nog eens een zeer *schadelijke* ontwikkeling. De bedrijfsmatige benadering van overheidsinstellingen leidt tot schaalvergroting, talloze reorganisaties en het aanstellen van generieke managers (die weinig tot niets weten van wat er op de werkvloer gebeurt en weinig op hebben met de maatschappelijke rol van de instelling) in plaats van vakkundige professionals (die vanuit hun kennis en ervaring van het reilen en zeilen van de instelling de lijnen uitzetten). Hierdoor komt de maatschappelijke rol van bijvoorbeeld zorg- en onderwijsinstellingen onder druk te staan en raken de direct betrokkenen (zoals personeelsleden) vervreemd van de oorspronkelijke, maatschappelijke missie die de verschillende (semi-)overheidsinstellingen hebben. De reden dat de manager het momenteel wint van de beroepskracht is precies dezelfde angst om gaten te laten vallen die we eerder in dit Raadsstuk al gesignaleerd hebben. Telkens als een klein gat valt (er gaat iets mis of er blijkt iets niet zo strak geregeld te zijn) moet er nieuwe informatie en een nieuwe, van bovenaf opgelegde aanpak komen die door managers met behulp van prestatieindicatoren ‘geïmplementeerd’ moet worden. Het gevolg is dat op een gegeven moment de elementen die niet gemeten kunnen worden – en dat zijn met name de vele *kwalitatieve* elementen van het overheidswerk – ook letterlijk niet meer ‘mee-tellen’. Paradoxaal genoeg is het niet meenemen van kwalitatieve elementen juist funest voor het functioneren van de overheid. Daarom hebben wij de volgende aanbevelingen om de kwaliteit van het overheidsbeleid weer centraal te stellen en niet te kwantiteit:

- ❖ Meer ruimte voor vakmanschap en beroepseer.
- ❖ Meer aandacht naar intrinsieke motivatie van mensen (zoals identiteit en waarden) en minder naar extrinsieke sturing (prikkel).
- ❖ Marktwerking en technocratisch bestuur in de semi-collectieve sector moet een halt worden toegeroepen, omdat in die sector marktwerking eerder leidt tot hogere dan tot lagere uitgaven.

Uitspraak 15: In de economie als geheel en zeker ook bij de overheid en de (semi-)collectieve sector is het marktdenken en de focus op kwantificeerbare resultaten doorgeschoten. Meer aandacht voor maatschappelijke waarden, zoals identiteit, beroepseer en de menselijke maat, zijn gewenst.

Kortom, eenvoud en slagvaardigheid zijn geen holle termen of verkapte vormen van efficiencymaatregelen, maar juist termen die aansturen op het teruggeven van vrijheden en verantwoordelijkheden aan burgers en het maatschappelijk middenveld!

Overzicht uitspraken per hoofdstuk:

Hoofdstuk 1:

1. Grote gemeenten krijgen via het Gemeentefonds al extra geld; de Rijksaanpak van wijken kan daarom worden afgeschaft. Gemeenten en woningcoöperaties zijn primair verantwoordelijk voor de aanpak van wijken.
2. Er moet 300 miljoen euro bezuinigd worden op de publieke omroep. De invulling daarvan laten we over aan de omroepen zelf.
3. Er moet een daadwerkelijk lange termijn oplossing voor het complexe probleem van de totale woonlasten worden gevonden. Het CDJA dient hiertoe een krachtige oproep te doen bij het kabinet.
4. De overheid verstrekt slechts een tegemoetkoming in de kinderopvang voor beperkte gevallen en bemoeit zich verder niet met de organisatie van de kinderopvang ouders die minder dan 120% van het minimumloon verdienen en bemoeit zich verder niet met de organisatie van de kinderopvang.
5. Het verschaffen van gratis schoolboeken door de overheid moet onmiddellijk weer worden teruggedraaid. De verantwoordelijkheid voor de verhuur van schoolboeken moet liggen bij de school en niet bij commerciële instanties.

Hoofdstuk 2:

6. Het woongedeelte moet uit de AWBZ worden gehaald.
7. Er moet een sociale vlaktaks (vlaktaks-plus) worden geïntroduceerd.
8. Studenten die meer dan 1 jaar uitlopen met hun studie moeten stapsgewijs meer collegegeld gaan betalen.
9. De overheid moet zich inzetten om 50-plussers aan het werk te houden en te krijgen.
10. De overheid moet niet langer het nationaal inkomen en koopkrachtplaatjes als enige maatstaf van succes gebruiken.

Hoofdstuk 3:

11. Er moeten meer politieke bevoegdheden worden gecreëerd om zbo's die niet strikt zelfstandig hoeven te blijven beter te sturen.
12. Duurzaamheidssubsidies moeten zoveel mogelijk vervangen worden door kaderstellende regelgeving.
13. Kunstsubsidies mogen alleen nog maar worden verstrekt als aanvulling op een meerderheidsdeel aan private fondsenwerving.
14. Subsidies aan politieke partijen moeten worden verminderd.
15. In de economie als geheel en zeker ook bij de overheid en de (semi-)collectieve sector is het marktdenken en de focus op kwantificeerbare resultaten door geschoten. Meer aandacht

voor moet in de (semi-)collectieve sector minder focus zijn op marktdenken en meer focus op maatschappelijke waarden, zoals identiteit, beroepseer en de menselijke maat, zijn gewenst.

- 16.** Indien mogelijk dienen taken van de overheid overgeheveld te worden aan private instellingen zoals kerken en andere maatschappelijke organisaties om de efficiency en de directe binding met betrokkenen te vergroten.
- 17.** De duur van de WW moet worden ingekort.
- 18.** De WAJONG moet meer activerend worden gemaakt.
- 19.** De provincie Zeeland moet verworden tot een belastingparadijs.

Financiële verantwoording: de CDJA Balanced Scorecard

Maatregel:	Bedrag (€ per jaar):	Opmerkingen:	(Be)treft vooral:
Wat volgens het CDJA sowieso moet gebeuren: AOW leeftijd naar 67 jaar	4 miljard	Binnen eigen gelederen is dit niet controversieel meer. Het levert zo'n 4 miljard op. Zie http://www.mejudice.nl/artikel/186/een-simpel-aow-alternatief-voor-agnes-jongerius	Mensen onder de 50
Uitspraak 1: Prachtwijken	0,43 miljard	Zie begroting Wonen, Wijken en Integratie. (Integratiebeleid kost overigens nog meer: 0,58 miljard per jaar).	Stedelingen
Uitspraak 2: Publieke omroep	0,3 miljard	Er wordt op jaarbasis ongeveer ongeveer 0,88 miljard uitgegeven aan de publieke omroep (PO). Daarvan kan 300 mln. geschrapt worden zonder de hoofdfunctie van de PO te schaden.	Iedereen gelijkmatig
Uitspraak 3: Hypotheekrente-af trek en overdrachts-belasting	2 miljard	Hypotheekrenteaf trek zorgt voor inkomstenderving van ongeveer 11 miljard op jaarbasis. Staffeling van de hypotheekrenteaf trek over 30 jaar beperkt de inkomstenderving met de helft en levert dus 5,2 miljard op jaarbasis op. De overdrachtsbelasting afschaffen kost 2,8 miljard op jaarbasis. Het minimale te bezuinigen bedrag is dus 2 miljard euro.	Huizen- bezitters en rijken
Uitspraak 4: Kinderopvang	1,7 miljard	Volgens de begroting OCW kost het totale kinderopvangbeleid 2,7 miljard op jaarbasis. Beperking van de tegemoetkoming en het stoppen met het subsidiëren van het aanbod kan de uitgaven met driekwart verminderen. Zie: http://www.vkbanen.nl/actueel/715402/Explosieve-stijging-kosten-kinderopvang.html	Gezinnen
Uitspraak 5: Gratis schoolboeken	0,21 miljard	Zie begroting OCW.	Gezinnen
Uitspraak 6: AWBZ verkleinen	1 miljard	Scheiden van wonen en zorg in de AWBZ levert 1 miljard op. Zie ook: http://www.mejudice.nl/artikel/186/een-simpel-aow-alternatief-voor-agnes-jongerius	Ouderen
Uitspraak 7: Sociale vlaktaks	1,85 miljard	Invoering van de sociale vlaktaks leidt tot verbetering van de economische groei met 1 % van het BBP op jaarbasis. Dat levert vervolgens weer voor ongeveer één derde daarvan aan extra belastinginkomsten op (ongeveer 1,85 miljard per jaar).	Inkomens- neutraal
Uitspraak 8: Studiefinanciering	0,45 miljard	Aangezien de gemiddelde studieduur van studenten in het WO momenteel 66 maanden is (bron: CBS), levert deze maatregel met gemak enkele honderden miljoenen euro's op.	Studenten
Uitspraak 9: Iedereen de arbeidsmarkt op	0 miljard	Deze maatregel levert financieel gezien niets op, maar is een moreel appèl op de samenleving.	N.v.t.

Uitspraak 10: BBP	0 miljard	Idem.	N.v.t.
Uitspraak 11: zbo's	1 miljard	Betere sturing van zbo's levert forse besparingen op. Minder werken met <i>lump-sum</i> financieringen, bijvoorbeeld.	N.v.t.
Uitspraak 12: Milieusubsidies	0,35 miljard	25 % van de totale begroting van het ministerie van VROM (totaal: 1,4 miljard) kan geschrapt worden.	Milieclubs
Uitspraak 13: Kunstsubsidies	0,27 miljard	Er wordt in totaal ongeveer 0,53 miljard per jaar aan kunstsubsidies door het Rijk uitgegeven. Als we dat halveren, dan levert dat 0,27 miljard op jaarbasis op.	Kunstenaars
Uitspraak 14: Subsidies politieke partijen	0,015 miljard	Volgens de begroting Binnenlandse Zaken wordt ongeveer 15 miljoen euro op jaarbasis aan subsidies verstrekt aan politieke partijen.	Politici
Uitspraak 15: Marktwerking semi-collectieve sector	0 miljard	Deze maatregel levert financieel gezien niets op, maar is een moreel appèl op de samenleving.	N.v.t.
Uitspraak 17: duur WW inkorten	1,2 miljard	Het verkorten van de duur van de WW is niet meer zo controversieel. D66 en VVD zijn al voor. Het CDA gaat waarschijnlijk ook mee. Inkorting van de duur van de WW levert 1,2 miljard op jaarbasis op. Zie: http://www.buitenhk.nl/index.php/publicaties/archief/131-column-03-2009.html	Uitkeringsgerechtigden
Uitspraak 18: WAJONG activerender maken	0,5 miljard	Iedereen is bezorgd over de sterk gestegen instroom in de Wajong. Zie: http://www.mejudice.nl/artikel/186/een-simpel-aow-alternatief-voor-agnes-jongorius	Jongeren met een handicap
TOTAAL:	15,075 miljard	Met bovenstaande maatregelen komen we een heel eind voor wat betreft het stabiliseren van de overheidsfinanciën.	Ieder draagt steentje bij!

Eindnoten:

---

¹ Bron: Centraal Planbureau.

² Weekblad The Economist schrijft: ‘Never again will West European workers live in a world with so little competition.’

³ Het kinderopvangbeleid van de overheid kost 2,7 miljard euro op jaarbasis.

⁴ Bron: Begroting 2010 van het Ministerie van Volksgezondheid.

⁵ Zie hierover het klassieke artikel over het flypaper-effect van James R. Hines en Richard H. Thaler: ‘Anomalies: The Flypaper Effect’.

⁶ Bron: het uitstekende artikel van Hoogleraar Bas Jacobs in het blad Economisch-Statistische Berichten (ESB): ‘Houdbaarheid Overheidsfinanciën Verslechtert’.

⁷ Bron: ‘Op weg naar houdbare overheidsfinanciën’, rapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

⁸ Reken maar uit: een schuld van 80 % van het nationaal inkomen van grofweg 560 miljard betekent dat ieder kind dat geboren wordt een schuld op zich krijgt van:

$$\text{Schuld per hoofd} = \frac{0,80 * \text{EUR } 560 \text{ miljard}}{16,5 \text{ miljoen mensen}} = \text{EUR } 27.151,-$$

⁹ Dit is de zogenaamde ChristenUnie-variant van het fiscaliseren van de AOW. Volgens Professor Stevens, emeritus hoogleraar Fiscale Economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, is dit een van de beste opties om te AOW betaalbaar te houden en vormt fiscalisering van de AOW een prima combinatie met de voorgestelde verhoging van de AOW-leeftijd.

¹⁰ Voor een uitwerking van de sociale vlaktaks, zie het rapport ‘Een sociale vlaktaks – naar werkbare en begrijpelijke inkomstenbelastingen’ van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

¹¹ Zie het rapport ‘Een sociale vlaktaks – naar werkbare en begrijpelijke inkomstenbelastingen’ van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

¹² Bron: Begroting 2010 van het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap.

¹³ Dit blijkt uit onderzoek van de Vrije Universiteit Amsterdam, gepubliceerd in het VU-magazine Ad Valvas, onder de titel: ‘Nederlandse student rijkste van Europa’.

¹⁴ Het Duitse feed-in systeem verplicht energieleveranciers om decentraal opgewekte energie (bijvoorbeeld van een particulier met een zonnepaneeltje op het dak) af te nemen en daar een vooraf vastgestelde prijs voor te betalen. De energiemaatschappij mag de beperkte extra kosten die ze daardoor maken doorberekenen aan de klanten die grijze energie afnemen. Het resultaat is verbluffend (Duitsland heeft nu al ongeveer 20% van haar energie duurzaam op), terwijl het plan geen cent belastinggeld kost en de grijze stroomafnemers slechts een fractie meer betalen op hun energierekening.

¹⁵ De Engelse overheid heeft duidelijke targets gesteld aan Engelse energiemaatschappijen om vóór een bepaalde termijn een bepaald percentage van hun energieopwekking duurzaam te maken. De kosten hiervan worden weliswaar doorberekend aan de consument, maar doordat de energiemaatschappijen zelf mogen weten welke duurzame energiebronnen ze kiezen, is de energietransitie veel sneller en efficiënter dan in Nederland.

¹⁶ Zie voor meer informatie het rapport ‘Lof der Eenvoud’ van de voormalige Raad van Economisch Adviseurs (REA).

¹⁷ ‘Empire building’ is politicologische benaming van de neiging van topbestuurders van bedrijven, instellingen en overheden om meer macht, status en aanzien te verwerven, bijvoorbeeld door de invloedssfeer van hun bevoegdheden uit te breiden.

¹⁸ Zie voor een toelichting het uitstekende artikel van Van Klink en Van Witteloostuijn in Economisch-Statistische Berichten (ESB): ‘Kunsteconomie en Kunstbeleid’.